

Светлана Караджова

**НЯКОИ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ЕПОСА
ВЪВ ФОЛКЛОРА НА БАНАТСКИТЕ БЪЛГАРИ**

В понятието за епос се включват същинските юнашки, хайдушките и историческите песни. Вглеждането в горепосочената тема бе породено от факта, че във фолклора на банатските българи напълно липсват юнашки песни. Сборникът на К. Иванчов "Banatsci balgarsci folklor" (1993) съдържа две хайдушки песни, чиято поява сред банатските българи може да бъде само по книжовен път чрез публикации в периодичния печат в средата на миналия век. Събрани са обаче известно количество исторически песни, които отразяват преселванията на банатските българи. Епосът като самосъзнание на етноса за мястото му сред другите народи, като опит за собствена история не би могъл да липсва във фолклорната култура на банатските българи поради силно развитата им родова памет.

Другата причина за предизвиканите размисли по тази тема бе желанието за противопоставяне на твърде разпространеното мнение, че банатските българи в момента на емигрирането си не са били носители на богат запас от традиционен български фолклор за разлика от българите, преселили се в другите части на Румъния или в Бесарабия. Истина е, че не са успели да опазят голяма част от пренесените песни, но задачата ни е да се опитаме да проследим как са променили традиционните

модели за строене на епоса, как действат дълбоко заложените във фолклорната памет механизми, послужили за основа на личното творчество, каквото са историческите песни от миналия век.

За съществуването на някаква епическа традиция говори и една дописка във в. "Восток", год. I, бр. 1 от 1865 г., за живота и бита за банатските българи. При описанието на урежданите големи пазари в българските села в Банат авторът споменава и за съществуването на слепци-гъдулари, които пеели жални песни, акомпанирайки си с гъдулки.

Обект за анализ тук ще бъде само една песен, поместена в статията на Вл. Пенчев "Архиви разказват за банатските българи" (сп. Български фолклор, кн. 1, 1993). Тя е една от малкото песни, които описват причините за преселването от България и премеждията по пътя. Текстът е следният:

Песенъ уд Бишнов¹

1. Наште дедве са ревали
Кат уд Турску са варвали
За дуброто са жалили
Чи пусто са ѝ уставили	5. Зла се трефи идна зура
Стигна гъи тѣжка мура
Кату тѣжка мура стигна
И турчина бой пудигна.
2. О България сладка земе
Тѣжку му ѝ нам за тебе
Сѣта седба са се ражде
Како годер се угважде.	6. Турцете се навалили
Български краљ са убили
Турцете краљевина дувили
Сѣта България усуйили.
3. Там зарад сѣту ѝ дубре
Чи се ражде памук и кафе
Пумаранч е и лимоне
И уриз ѝош и рошкуве	7. Сетне той се пу там ходи
И на кварталъ у тей ходи
Чи мисли да гъи зароби
Затуй чѣсту пу там ходи.
4. У България сти жувели
И Бога сти зафалели
Там братински сти се мил-
вали
Дурди ваш краљ сти имали.	8. Прекарегъи чекъ ду Влашку
Сетне и там дуде тѣжку
Сѣте хора той уписа
Да се ни свести више миса

9. Никуй да се ни изпуведва
 Чи на турчина туй ни треба
 Нит ни мой да се пречисти
 Нит уд грех да се учисти.
10. На секу челекъ му тѣжи
 Га верата ни си я дѣржи
 Жалну съте тия реват
 Нема кому да се тужат
11. Кату гѣ чул гуспударе
 Пребрал негви пуглаваре
 Тия хорна удсадия
 Да ѝ гудат и пурция.
12. Бѣлгарин утий да плаще
 Нема кой да се префаще
 Той уд тагуч се идно щука
 Чи турчина се идно гу хука.
13. Боже! Боже! Жалну ре-
 ват
 Чи ни моят да пуднисѣт
 Морет главата да си фанат
 И юрсадрите да си устават
14. Ни мойат да си молат
 Бога
 Със тейна слобудна слога
 Изкришум дитету си крѣщет
 Идвам верата си я дѣржет
15. Станиславич бискупа
 вѣрви
 Той ни мой више да тѣрпи
 Пребрая се там хората
 Убаждень предиката.
16. "Хайда драгѣи муйи хора
 Да направими идна пукора
 Да се уд тука маними
 И уд зло да се убраними
17. И утидея пу Дунава
 Брударе гѣи тей пузнава
 И той гѣи съте прелади
 Секуй треба сам да мѣлчи.
18. Турците да гѣи ни чуют
 Чи пу Дунава се ладат
 Чи аку гѣи тей улувѣт
 Ду идин за гѣи изсечѣт
19. Ду Лазарита стигная
 Петнайс дене там седея
 След то уд там трѣгна
 Та ду там стигная.
20. Кат стигная ду гурата
 Удари гѣи пак мурата
 Съте хора се викат
 Идни уд други се се питат.
21. "Како брайкъа да напра-
 вими
 Малку хора уста найми
 Сига тука като чеками
 Хайда напрѣкъ да глѣдеми.
22. Болѣа хайда да се маними
 Како тука да правими
 Хайда болѣа по натата
 Да утийми у Баната."
23. Кат у Баната стигнайми
 Малку хора устанайми
 Сто и двадесет фамилийи
 Сассем идвам девет стотини.
24. У Хиляда седем стотини
 Тридесет и осма гудина
 У месеца новембера
 Вѣз бискупа утият.
25. Неколку да се молат
 Како брайкъе темь да сторат
 Ди да мой да се проверѣт
 У идно да се жувеят.

26. Пет депутирце избрая
у скупщина стат имая
Тия срекъну са ходили
Две пусти са измолили.
27. За нѝ риче гуспударе
Слушейти вия българе
Сига вия ра зумейти
У две села за жувейти.
28. Пулвина идат у Винга
Чи нище бѝй вашта брига
Ас вам за ву дама атестат
Да бѝйти сами магистрат
29. Там да идити вия
На Мария Терезия
Дету ѝ тейна салаш
и да бѝй Винга варуш
30. А тези другие хора
Да идат у Бишнова
Среде рамнини на белега
Там се види камѝка.
31. Съте у Бишов ищат
У рамну пуље да идат
Чи за имат уда здрава
Баш качегот уд Дунава.
32. И кат са се пребрали
С како там се пребрали
Кату се разбила зура
Удари гѝи трета мура.
33. То ѝ бло на дванайс у
Марта
Ваш ас твѝрде дубре панта
За Врѝбница ѝ дубѝр день
Да си дучекат Великдень.
34. Съте литанѝ са изпели
И на идно са се заклели
Кой се уд тука изсели
Се за Бишнова да жели.
35. Кой се уд Бишнова
удтисни
Се за Бишнова да мисли
Кату у Ловрин населия
Из швабиту се смесия.
36. Доди време тѝй гѝи стигна
Млогу се вращет у Винга
И у Ечка населия
Утаждет у Модеш другийе.
37. Боже, благусов пудели
Наша наруд затемели
Бѝлгарете измлужи
Да наспурѝт гѝи пумугни.
38. Боже! Боже! Ас те фала
Заманѝ тебе за слава
Куга гот челекѝ за трета
Да се стоиѝ нашта седба.

Характерните за епоса мащабност на изображението и епически размах постепенно се трансформират във все по-голямата концентрация върху малката територия на едно селище, а най-общото отразяване на историята се заменя с добре подкрепена документалност. Конфликтът между двете противопоставящи се страни при епоса е междуетничен по своята същност, но при проследяване

на сюжета се забелязва постепенната му промяна и затварянето му в кръга на изолираната човешка общност.

Песента условно се дели от три гранични ситуации, три състояния, при които е необходимо върховно усилие за опазване на целостта и предотвратяване на навлизащата отвън опасност. От междуетничния конфликт в класическата му форма българи/турци. (“Кату тъжка мур стигла и турчина бой пудигна...”) се преминава към противопоставянето на смъртта, вземаща многобройни жертви от групата бежанци (“Удари ги пак мурата...”). В третия вариант на конфликта се наблюдава отново опазване на границите, но този път противниците са вътре в очертания кръг – евентуалните изменници на идеята за изолираност.

В първите четири строфи с всеобхватност и хиперболизиране се описва родната земя, една картина на изобилието и мирния живот. След въвеждащата част започва представяне на причината, водеща до нарушената хармония. Нещастиято не идва поради нечия вина, а се обяснява с фаталистичното вярване за предопределеността на редуването добро/зло в едно циклично по своята същност съзнание.

Тежестта на робството за католиците изглежда е била главно в невъзможността да изпълняват задълженията си на вярващи – забранени са службите, ритуали като изповед, пречистване. Акцентира се върху вярата и опасността от унищожаване на етничната и верската идентичност. Чак след това се споменава съществуването на данък, а въвеждането му е представено като последица от оплакванията на българите. Единствената причина за бягството от родната земя е заплахата от унищожаването им като религиозна общност, което напълно съвпада с историческите сведения. След неуспеха на Чипровското въстание католиците в България са били подложени на преследвания и масово изстребване.

В петнадесетата строфа се представя епископ Никола Станиславич, който предлага да изведе поверените му

вярващи в друга земя, където би трябвало да се намери загубената хармония. Мястото за предлагане на възможното решение естествено е църквата, по време на проповед. При епизода с преминаването на Дунава се появява образът на лодкаря, който носи в себе си дълбоки митологични черти. Лодката и пренасящият душите на онзи свят са символи на очаквания нов живот отвъд. Самата лодка е символ на пътуване, на преход, извършен от живите или мъртвите². Според Г. Башлар лодката е ново намерената бебешка люлка. В този смисъл тя напомня за утробата или матката – очакваното ново раждане в отвъдната земя. Но едновременно с това лодката е и символ на временна смърт, тъй като първата лодка е може би ковчегът. От гледната точка на живота в настоящето лодката е възплътената сигурност. В християнската традиция Църквата е лодката, в която сядат вярващите, за да преминат успешно през клопките на този свят. Мълчанието по време на прехода е ритуално – за предпазване от зли сили и предотвратяване на неминуемата смърт при нарушаване на забраната.

Отвъдният бряг носи всичките си значения. Той е едновременно нов живот, но и смърт. В текста липсва персонификация на смъртта, но наличието на конфликт с нея е подкрепено от споменаването на гората като образ на подземното царство и пътя на преселниците, минаващ през поредното опасно място. Броят на живите постепенно намалява и се достига до пределното съсредоточаване. Преход от всеобхватността на началната картина (мирния живот в родината) към шепата хора, благополучно стигнали до новото място за живеене – Банат. Появяват се вече и времеви уточнения за разлика от неопределеността на началните строфи, които с мирновременните си картини в сравнение с изтърпените страдания се оказват повествуващи за безкрайно отдалечено време.

От двадесет и трета строфа започва разказът за първите дни от живота в Банат, който с всички средства се

стреми към документалност – дава се броят на оцелелите, годината на заселване, месецът, броят на избраните депутати.

При определяне на мястото за заселване се наблюдава известно съзнание за избраност, създавано от грижите на австрийската администрация да уреди преселниците в две селища – Винга веднага става град, удостоен с привилегии от императрица Мария Терезия. Павликяните от Никополско, на които е отказана висшата милост на привилегировано население, си изграждат защитен механизъм за оцеляване и запазване целостта на общността – целенасочено и методично прокарване на идеята за святост на определеното им за заселване място:

*А тези другие хора
Да идат у Бишнова
Среде рамнини на белега
Там се види камъка.*

За правилното разбиране на тази строфа са необходими някои исторически справки. Оказва се, че това вярване не е съвсем без основание. В труда на К. Телбизов и М. В.-Телбизова “Традиционен бит и култура на банатските българи” намираме интересно сведение, че в землището на Бешенов има пет могили, което показва, че това място е било населено отдавна. Според преданието тук е бил разположен лагерът на хуните. Преди Първата световна война археолози търсили в дъното на потока Аранка ковчега на вождя на хуните Атила, а само на неколкостотин метра от землището на Бешенов е намерено прочутото съкровище на Нагсентмиклош. През 896 г. унгарските нашественици заварили тук славянско население, което се задържало до 1000 – 1038 г. След това Бешенов бил заселен с печенеги, от които идва и името “Бешенъ”, което на унгарски означава “печенег”. При приближаването на турците в Бешенов била изгра-

дена крепост. През 1511 г. Бешенов пада под турско владичество и населението му се разбягва. Остава само крепостта, която постепенно започва да се руши, и когато през пролетта на 1738 г. там се заселили българи, преселниците избрали като място за селището местността около кулата, наречена “Камъка”.

Едва ли първите заселници са знаели всички тези исторически сведения, но вероятно мястото е било известно с някакви предания, защото и българите безпогрешно го определят като “белязано” (“Среди рамнини на белега”), което пък им помага да изградят своята идея.

След заселването започва постоянната борба за запазване на общността и това в песента е представено като третата поредна напаст (“трекйа мура”). Спасението отново трябва да придобие известна сакралност, затова се прибегва до масова клетва за вярност към новото селище. За усиление на достоверността в песента изведнъж се вмъква директно изявената обвързаност с определен автор (“Баш ас твърде дубре панта^{3...}”), който става гарант за реалното и не толкова отдалечено време на действието, получило конотацията на “третото изпитание” в традиционния модел. Времето също е избрано неслучайно – Великден, мястото – в църквата по време на служба:

*Съте литанъ са изпели
И на идно са се заклели
Кой се уд тука изсели
Се за Бешнова да жели.*

Кулминацията не само на втората част, но и на цялата песен е тридесет и седма строфа, в която под формата на молитва се извършва превключването от досега проследявания живот на групата преселници към обобщени понятия като “народ” и “българи”, които, преминавайки през частите на песента, са получили ново

съдържание, претърпели са трансформация, в резултат на която са се превърнали в амбивалентни символи — “народ”, но не съвсем целия, а част от него, която живее откъснато и е станала самостоятелна, “българи”, но не вече свързани с конкретната българска земя, а живеещи на едно новоусвоено пространство:

*Боже, благусов пудели
Наша наруд затемели
Българете измлужи
Да наспурат ги помогни.*

Проследяването на сюжета на песента разкри някои промени в поетическото съзнание на банатските българи, чиито опити за създаване на собствена история преминават през използване на дълбоко заложен и изпитани модели за повествуване, за да достигнат до строгата документалност на разказаното от конкретните участници в описваното събитие. Епосът е номадски начин за възприемане на света, затова и затварянето на историята в слово, строенето ѝ чрез слово напълно съвпада с нагласата на банатските българи за възприемане на света.

БЕЛЕЖКИ

¹ НА-БАН, ф. 59 к, оп. № 1, а. е. 450, л. 20–21. Писмо на Тома Драган до Кръстьо Мирски от 10. V. 1900 г. Бешенов.

² Жан Шевалие, А. Геербрант. Речник на символите. Т. 1, с. 621.

³ Панта — помня.